

KÖZLEMÉNYEK

Ismeretlen 18. századi magyarországi nyomtatványok [3]* Az elmúlt néhány évben több Magyarországon készült bibliográfiailag ismeretlen 17–18. századi nyomtatványt mutattam be. Legutóbb a retrospektív nemzeti bibliográfiában regisztrálatlan, elsősorban áhítatirodalmi munkákra hívtam fel a figyelmet. Így például Esterházy (I.) Pál imádságainak szöveggörnyezetében egy eddig ismeretlen soproni latin nyelvű imádságoskönyvet ismertettem (*Clavis, per quam reserantur coeli: seu Methodus, in qua in dies ardentur Deum trinum et unum adorandi, Dei Virgineam Matrem honorandi, Sanctos invocandi proponitur, pietate illustrissimi Domini Domini comitis Sigismundi Szecsenyi de Fölső Vidék Bellatincz, Egervár etc. etc. luci data, Sopronii, Typis Philipp. Joan. Renauer Typograph. 1739* – megjelenési év a *Tabula temporaria Festorum Mobilium* kezdőévből).¹ A *Martin von Cochem Magyarországon* című kiadvány második kötetében a számos bibliográfiailag ismeretlen 19. századi imádságoskönyv mellett hat regisztrálatlan 18. századi kiadást írtam le, melyből négy példány szerint is ismert.² Ebben a dolgozatban további négy, regisztrálatlan 18. századi, különféle műfajú nagyszombati és pozsonyi nyomtatványra hívom fel a figyelmet.

Két ismeretlen nagyszombati nyomtatvány

1.

[Directorium?] R[egulamentum?] horis [c]ano[nicis] Rite persolvendis. Juxta novas Rubricas novissimi Breviarij Romano- Franciscani concinnatum [...] Pro Anno M. DCC. III. [...], Tynaviae, Typis Academicis, per Joannem Andream Hoermann, (1703).

Az ismeretlen terjedelmű, nyolcadrét formátumú nyomtatványból mindössze egy sérült címlap maradt fenn, melyet – miután a kiadvány idejét múlttá vált – az egykori használó letépett és könyvjelzőként használt.³ A címlap felső részéből hiányzik a cím eleje, ugyanakkor a további szövegrészek, így az impresszum is sértetlen. A cím első szavát a címlapverző szövegéből emeltem ki, illetve igyekeztem a töredékesen fennmaradt 'R' (?) betű segítségével rekonstruálni. Megállapítottam, hogy a jobb alsó, ferdén levágott szél az egykori használatra utal. Az egy adott évre vonatkozó katolikus egyházi szertartásrendet tartalmazó naptári (kronologikus) rendű kiadványokban a mai napig ehhez hasonlóan jelzik

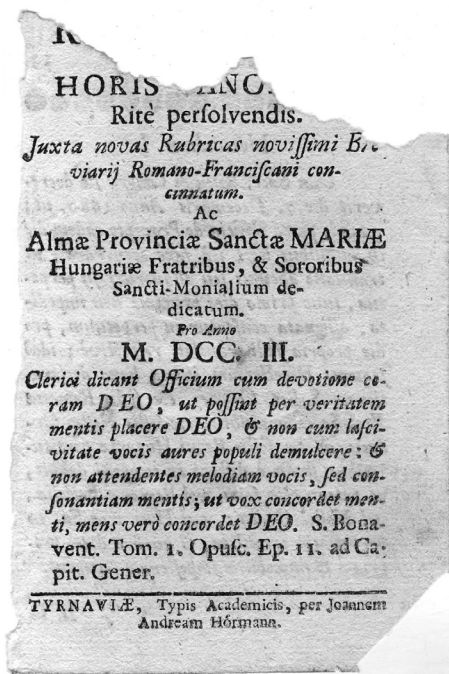
---

* A Magyar Könyvszemlében hasonló címen megjelent két korábbi dolgozat (130[2014], 281–287 és 131[2015], 337–348) folytatása.

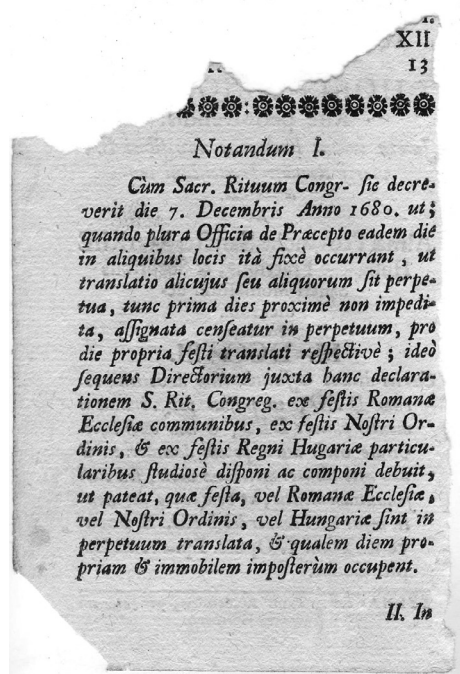
¹ KNAPP Éva, *Esterházy (I.) Pál imádságai = Irodalomtörténeti Közlemények*, 119(2015), 289–335, itt: 334–335.

² KNAPP Éva, *Martin von Cochem Magyarországon, Második rész: Pótlások és kiegészítések az első részhez, Jó illatú kis rózsáskertek, Sigray Erzsébet Róza Jó illatú rózsáskertje*, Zebegény, Borda Antikvárium, 2016 (Régi Magyarországi Vallásos Nyomtatványok, 2), 11, 143, 149, 150, 151, 152.

³ A töredék magántulajdonban található.

Címlap

Címlapverző

az idő múlását: a már eltelt napra vonatkozó részek oldalszélét megcsonkítják, így a még ép oldal „mutatja” az éppen aktuális tartalmat.⁴ E liturgikus naptár – követve a rendi előírásokat – a ferences rendcsalád magyarországi mariánus provinciájának szerzetesei és szerzetesnői napi használatára készült. Célja, hogy a liturgiában érvényesítsék a sajátosan rendi és magyarországi helyi ünnepeket, mégpedig a címben jelzett „legújabb” *Breviarium Romano-Franciscanum*⁵ figyelembe vételével. Hasonló kiadványok készültek szerte Európában,⁶ fennmaradásuk „elhasználódásuk” miatt esetleges.⁷

⁴ Ilyen fennmaradt kötetek találhatóak például a *Directorium officii Divini sive ordo missas celebrandi horasque canonicas recitandi* című, évenként kiadott egyházi kiadványokban. L. pl. ELTE Egyetemi Könyvtár P2405/1849; P2045/1856; P205/1859. A mai napig készülnek olyan világi használatú naptárok is, melyekben az eltelt nap leszakításával aktualizálják az idő múlását.

⁵ Vö. *Breviarium Romanum, Ad usum Fratrum et Monialium Trium Seraphici Patris S. Francisci Ordinum, dispositum* [...], Coloniae Agrippinae, 1685 – VD 17 39:145037S; Coloniae Agrippinae – Roma, 1686 – VD17 39:145146W.

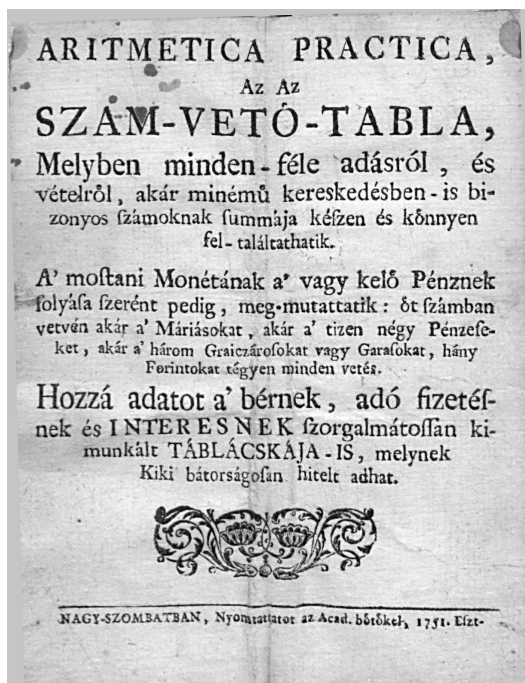
⁶ Ilyen készült például a tiroli kapucinusok használatára: *Directorium Divini Officii Recitandi ad usum editum FF. Minorum Capucinum, Tyrolensis Provinciae* [...], Salisburgi, Mayr, 1688 – példány: ELTE Egyetemi Könyvtár Bar. 01890.

⁷ Vö. pl. *Directorium ad horas canonicas recitandas* [...] juxta ritum breviarii et missalis romani ac proprii in usum dioecesium segniensis et modrussiensis pro anno 1848, Zagrabiae, 1848; *Directorium Romano-Seraphicum ad recitandas horas canonicas et missas celebrandas juxta rubricas Breviarii et Missalis Romano-Seraphici a Sede Apostolica approbatas* [...] in usum

2.

Arithmetica Practica, Az Az szám-vető-tábla [...] Hozzá adatot a' bérnek, adó fizetésnek és Interestnek szorgalmátossan kimunkált Táblácskája-is, melynek Kiki bátorságosan hitelt adhat, Nagy-Szombatban, Nyomtatott az Acad. bötükkel, 1751.8

A¹(kihajtható dupla címlap), A²⁻¹², B – S^{6,12} váltakozva = [324] levél – keskeny 12°

Kihajtható dupla címlap

Míg a 17. századi számvető táblákról viszonylag bőségesek az ismeretek,⁹ az 1712–1800 között megjelent kiadásokat önálló tanulmányban összegző számbavétel várat magára.¹⁰ A retrospektív nemzeti bibliográfia szerint 1751-ben Nagyszombatban a számvető táblának latin (Petrik I. 115) és német (Petrik IV. 11) kiadása jelent meg, magyar kiadásról eddig nem volt tudomás. E kiadásnak az újonnan bemutatott példánya a folyamatos használat nyomait őrzi. Az N¹²₁₋₇ levél valamikor elvesztett, ezt a 20. században egy másik kiadásból xerox másolattal pótolták. A nyomtatványban ugyan mindössze egyetlen tulajdonosi név olvasható a hátsó kötéstábla előtti lapon („Ant. Schuster”), a fennmaradt kötetet nemzedékeken át használhatták.

fratrum Ordinis Minorum Sancti Francisci Regularis Observantiae Sancti Ladislai Regis, pro Anno [...] 1791, Quinque-Ecclesiis, Engel, (1790).

⁸ Az unikum példány Borda Lajos magángyűjteményében található.

⁹ BORDA Lajos, *Páduai Julius Caesar kereskedelmi számtanának ismeretlen kétnyelvű kiadása (Brassó 1684) = Magyar Könyvszemle*, 118(2002), 46–55.

¹⁰ Az 1712–1800 között megjelent kiadások korábbi összegzése: BORDA 2002, i. m. (9. jegyzet) 46–55, a 23. jegyzetben.

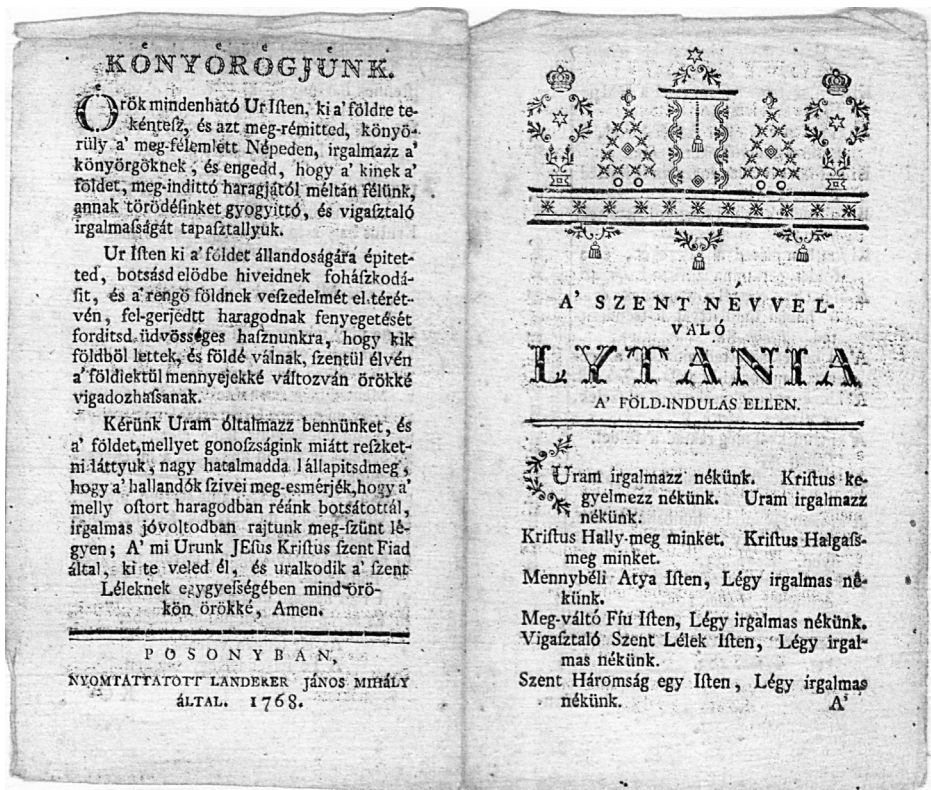
Két ismeretlen Landerer nyomtatvány Pozsonyból

A nagyszombati Akadémiai Nyomdában készült folyamatosan bővülő nyomdatermékek mellett korábban két regisztrálatlan Landerer kiadványt írtam le.¹¹ Ebben a dolgozatban további két, eddig ismeretlen nyomtatványt mutatok be, melyek egyaránt 1768-ban kerültek ki a sajtó alól Landerer János Mihály pozsonyi nyomdájában.

1.

A' szent névvel-való lytania a' föld-indulás ellen, Posonyban, Nyomtatott Landerer János Mihály által, 1768.¹²

[ ]² = [4] lap – 8°

A kiadvány 1. és 4. oldala

¹¹ KNAPP Éva, *Ismeretlen 18. századi magyarországi nyomtatványok [2.] = Magyar Könyv-
szemle*, 131(2015), 337–348, itt: 342–348.

¹² Az unikum példány Borda Lajos magángyűjteményében található.

A Landerer-nyomtatványokra jellemző nyomdai cifrákból összeállított díszítéssel kezdődő litánia és a hozzá tartozó könyörgés a komáromi földrengés (1763. VI. 28) ötödik évfordulójára jelent meg. Ismeretes, hogy ebben a mai napig legnagyobb erejűnek tartott magyarországi földrengésben Komárom épületeinek egyharmada elpusztult, s több mint hatvan halottról maradt fenn híradás. A földrengés elleni, ismeretlen szerzőtől származó litánia visszatérő válaszos része a Triszágion („Háromszorszent”), erre utal a címben „A’ szent névvel-való”-kifejezés. A Triszágion az V. századtól a bizánci liturgia szent éneke, melyet a hagyomány szerint Szent Proklosz pátriárka vezetett be. A „Szent Isten, Szent Erős Isten, Szent Halhatatlan Isten, irgalmazz minékünk” szöveg megfelelője a Nyugati Egyházban a „Sanctus” („Szent, Szent, Szent a Seregek Ura, dicsősége betölti az egész földet”), a szentmise állandó része.

Miért éppen ezt a bizánci liturgikus szöveget választotta ki az összeállító a római katolikus használatra készült litánia részének? A Triszágion története miatt eshetett a választás erre a dicsőítésre. A 439-ben (vagy talán 447–448-ban?) négy hónapon át ismétlődő erős földrengések miatt a hagyomány szerint Konstantinápoly lakói Proklosz főpappal (390/395 körül – 446. július 24, konstantinápolyi pátriárka 434-től haláláig) együtt a szabad ég alatt imádkoztak és húsvét előtt húsz nappal délután 3 óra körül látták, hogy Isten ereje levegőbe emel egy fiatalembert. Ez az ifjú angyaloktól hallotta énekelni a Triszágiót, miközben Isteni hang figyelmeztette, hogy ezt énekeljék ők is a pátriárkával együtt. Így tettek és a földrengés megszűnt. Azaz, ez a bibliai idézetekből (Jób, Izaiás, Ezekiel, Zsoltárok könyve és Máté evangéliuma) (preces Biblicae) szerkesztett, a Földre és veszedelmeire vonatkozó litánia¹³ – válaszos részként a Triszágióval bővítve – egy lehetséges újabb magyarországi földrengés elhárítása érdekében készült.

2.

*Köz Rendhez való le-botsáitkozás melyet Rudolff tsásárban komédiás-képen ábrázola a’ Nemes Nyitrai Convictus-ban lakozó nagyságos, és nemes iffútság M. DCC. LXVIII. eszetndöben Szent Iván havában, Posonyban, Nyomtattatott Landerer János Mihály által, (1768).*¹⁴

[ ]⁴ = [8] lap – 4°

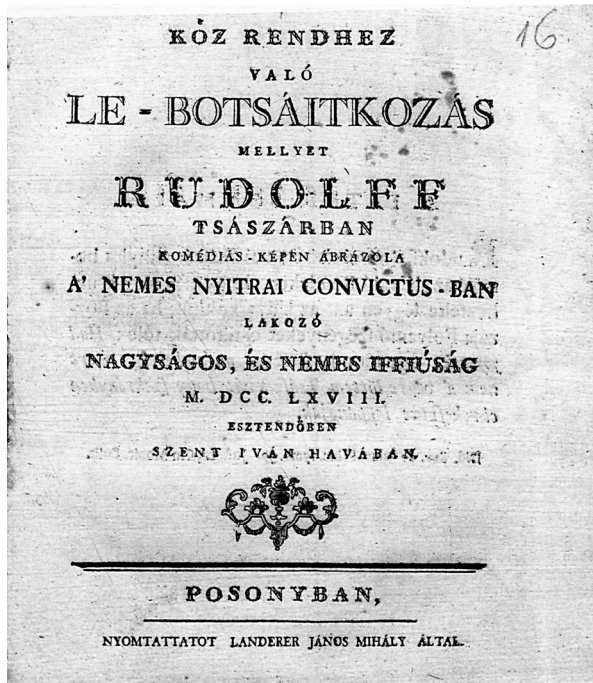
Az iskoladráma-kutatás és a magyar nemzeti bibliográfia számára egyaránt ismeretlen magyar nyelvű színlap egy eddig regisztrálatlan piarista dráma-előadás egyetlen emléke.¹⁵ A címben említett Rudolf császár azonos I. Rudolffal (azaz IV. Habsburg Rudolf, 1218–1291), a Habsburg család első jelentős tagjával, aki 1273–1291 között volt német király („Romanorum Imperator”). A korban Magyarországon ritka, a Habsburg uralkodóházat egyik ősében dicsőítő darab teljes szövegét – különlegessége és unikum jellege miatt –, a nyitrai piarista iskoladráma-korpusz¹⁶ pótlásaként közlöm.

¹³ Például „Ki a’ földet ő állandóságára építetted Psalm. 103. / Kin a’ földnek talpai meg-erősítettetek. Job. 38. / Ki fontban méred a’ hegyeket, és a’ földet markodba szorított. Isa. 40.” A’ szent névvel-való lytania [...], Pozsony, Landerer János Mihály, 1768, [ ]²_{1v}.

¹⁴ Az unikum példány Borda Lajos magángyűjteményében található.

¹⁵ Itt köszönöm meg Pintér Márta Zsuzsanna 2016. VI. 5-iki levelét, aki megerősítette a színlap unikum jellegét („[...] nem találkozunk eddig ezzel a színlappal, Rudolffról nem is találtam iskoladrámát egyáltalán.”) a még esetlegesen közöletlen drámaforrások körében.

¹⁶ Vö. pl. *A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma 1799-ig*, s. a. r., szerk., Kilián István, Budapest, Argumentum Kiadó, 1994 (A magyarországi iskolai színjátszás forrásai és irodalma = Fontes Ludorum sceniorum in gymnasiis collegiisque scholarum piarum Hungariae); KILIÁN István, *A piarista dráma és színjáték a XVII–XVIII. században, Iskolai színjátékaink témarendje egy reprezentatív jezsuita és a teljes piarista felmérés alapján*, Budapest, Uni-

Címlap

Köz Rendhez való le-botsáitkozás mellyet Rudolff tsászárban komédiás-képen ábrázola a' Nemes Nyitrai Convictus-ban lakozó nagyságos, és nemes iffiúság M. DCC. LXVIII. eszetndőben Szent Iván havában. Posonyban, Nyomtattatot Landerer János Mihály által.

A' játék sommája.

Rudolff e' nével első Romai Tsászár annyira betsülé az alá való Rendeket, hogy még meg-is neheztelte légyen azt az Udvarnokitúl, ha az hozzája Folyamó szegényeket el-tiltották tőle: Had jöjenek, úgy-mond, hozzám az emberek, mert nem a' végre löttem Tsászárrá, hogy szekrényben el-rekesztve lappangjak.

Did. Sav. de educ. Princ. symb. 39.¹⁷ Just. in Monit. Polit.¹⁸

versitas Kiadó, 2002; *Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 5/2. Piarista iskoladrámák 2*, s. a. r. Czibula Katalin, Demeter Júlia, Kilián István, Pintér Márta Zsuzsanna, Budapest, MTA ITI, Argumentum Kiadó, 2007; KILIÁN István, *A nyitrai piarista iskola színjátéka a 18. században = Drámák határhelyzetben, A 2012. szeptember 4–7-i nyitrai konferencia szerkesztett szövegei, I*, szerk. Brutovszky Gabriella, Demeter Júlia, N. Tóth Anikó, Petres Csizmadia Gabriella, Kassa, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Magyar Szemiotikai Társaság, 2014, 7–24.

¹⁷ Didacus SAAVEDRA FAJARDO, *Idea Principis Christiano-Politici*, Pestini, J. G. Mauss Bibliopola, 1748; Korábbi latin nyelvű kiadások pl. Amsterdam, 1643; Köln, 1649.

¹⁸ Justus LIPSIUS, *Monita et exempla politica libri duo, qui virtutes et vitia principum spectant*, Antwerpen, 1606. A műnek számos kiadása ismert.

Elöl-járó képzés.

Rhodus Népe, Apollo mindennapi Különös kegyeskedésének hála-adó szivességgel meg-felelni igyekezővén, tiszteletére örökké emlékeztető oszlopot emel.

Első végezés.

Első ki-menet.

A' Polgárok meg-jutalmazásárúl adatott tegnapi parantsolattyát a' Rudolff Tsászárnak a' Balás olly nehezen szenvedí Amadeussal, és Kálmánnal együtt, hogy

II. A' Tsászár előtt sem titkolhattya; arra való nézve ötet arrúl el-inteni mesterkedik, ilyen színel élvén, hogy a' követek, a' kiket pompátsan akar fogadni, meg-nehezeltelhetik, 's bal értelemmel vehetik a' dolgot mint-ha méltóságok ellen volna egyetemben a' Polgárokat-is jó kedvel venni.

III. De ezen fogásával semmit sem használ; mert a' Tsászár fel-tett szándékában álhatatosan meg-maradván az Amadeusra, és Kálmánra biza a' követeket, véle pedig ugyan-azon követek udvarlására Tanátsot gyűjt. A' kit

IV. Midön hallanak, előszer fel-haborodnak, végtére így egyeznek-meg: hogy a' Balás a' Tanátsnak, magok pedig a' Követeknek veszejsék eszeket a' végre, hogy a' Rudolff szándékát meg-gátolhassák: de alig indúl a' Balás a' Városházához,

V. Nagy örömmel tolyonganak az Udvar-felé a' Polgárok, a' kiket az Amadeus, és Kálmán el-tiltanak

VI. Az Al-Udvariak által. Ezek ám bátor illetlenebbül bánnak a' Polgárokkal, még-is, hogy el-tágíthatták őket, örülnek

VII. A' Balással együtt. Midön pedig a' Polgárokon tett Illetlenséget meg-érti, 's-jobban meg-fontollya, örömeének vége szakad, de nem tellyességgel; azért-is

VIII. Az Amadeust, és Kálmánt bátorírtya, 's-vigasztallya avval leg-inkább, hogy a' Tanáts-is meg-nehezelt a' Tsászárnak felette rendetlen kegyeskedésére; halván pedig a' Balástúl, hogy a' Tsászár emlékeztére a' piatz közepén valamelly emlékeztető épületet tette nek a' Polgárok, igyenessen a' Tsászárhoz készülnek, hogy őket bé-vádollyák.

Első Ábrázolás.

Vulcanus Mivesi irigységtül, 's boszszút-álló gögös pépeskedéstül viseltetvén, Apollo oszlopja ellen seregelnek.

Második végezés.

Első ki-menet.

A' Tsászár jó rendben szedett birodalmának igen örül, és mivel látya vala, hogy annak tökéletességére egyedül az egy vársiakhoz mutandó jó akarattya kívántatnék, azt-is el-tökéli magában; de mindenek előtt az al udvart kívánnya meg-vigasztalni. Azon közbe

II. A' Balás-is a' Váras-házátúl vissz-térvén a' Tanátsnak nehéz kedvét nagy haszontalanúl rebesgeti, 's még a' Tsászár parantsolattyából ő az al-udvariak után fáradoz,

III. Amadeus, és Kálmán a' Tanátsbéliek komor kedvét nagyobra viszik, a' Polgárokat vádolylyák, hogy a' Tsászár hire, az Udvar tanátsa, a' Tanáts engedelme nélkül emlékeztető épület tette nek: de a' Tsászár azon nem tsak meg-nem indul, hanem inkább ezen irigységet magában dorgallya.

IV. Látván pedig Amadeus, és Kálmán az al-udvart a' Polgárok ajándékival jönni, egyszerre el-tűnnek a' Tsászár-elül, a' kinek nem tetszik a' Polgárookban tett illetenség; azért-is a' Balást érettek küldi, minek-utána böven meg-ajándékozta volna az al udvariakat. A' kik

V. Felette igen örvendenek; szerentséseknek állittyák magokat; a' Tsászárnak minden jót kívánnak; hogy meg-tsalatván úgy bántanak a' várasbéliekkel, nagyon sajnállyák; a' Balással együtt

VI. Az elő-álló Amamdeust, és Kálmánt boszszontyák, 's álnok parantsolattyokat szemekre hányják; ök pedig mind ezeket nem türhetvén a' Tsászárhoz sietnek panaszt tenni.

VII. Hogy pedig a' Balással-is úgy bántanak, el boszszonkodván, a' Tsászár fejére sok rosztat jövendölnek, boszszút állani akarnak. Annyival is inkább, hogy

VIII. A' Tanátsbéliek-is a' Tsászár szándékának eleit akarják venni.

IX. Hogy pedig azt annyival helyesben végbe vigyék, a' követeket-is réeszekre vonnyák. De

X. A' Balás sem hever: hanem ezeknek példájátúl ösztöne lévén

XI. Elöszer-is az Iffíú Hertzegeket, onnét

XII. Két fő-Polgárokat különös, és nem várt mesteriséggel tsal-meg a' végre, hogy az udvartúl el-távozzanak.

Második ábrázolás.

Apollo Barátság Isten-Aszszonyának társaságában természetes méltoztatásával kedves Rhodus népéhez le botsajtkozván ott zenebonáskodó Vulcanus Mivesit gyalázatosan el-széllészi.

Harmadik végezés.

Első ki-menet.

Amadeus, és Kálmán örvendeznek, hogy kedvek szerént folya dolgok: arra való-nézve végig akarják szándékokat folytatni

II. A' Tanátsal együtt. De

III. A' követek meg-másolván előbbeni végezéseket, le-verik a' Tanátsbélieket arrúl, és magokkal az ebédlő palotában viszik; a' melly dologban annyival is örörmestebb engedelmeskednek, hogy

IV. Hallyák az Udvar-is az Amadeus, és Kálmán ellen engesztelhetetlenül panaszkodni.

V. Ugyan-azon-képpen panaszkodnak a' Polgárok-is, a' kik, hogy azonnal a' Tsászár eleibe nem botsajtatnak, erőszakot akarnak tenni; de a' Tsászár nevével meg-tartoztattya őket a' Balás. Ki is ezek közül

VI. Másokat, úgy mint a' kik meg-nem-unván a' várakozást meg maradának, ösztönöz, hogy nagy kész sörénységgel látnának dolgokhoz: azt pedig olly végbül tselekszi, hogy ezen méltatlan-sággal fel-indítsák a' Tsászárt.

VII. Midön azért tanátsa után indulnak, és illetlenebbül Zenebonáskodnak, az Amadeust ki-küldi a' Tsászár, hogy őket le-tsendesitse, igérvén, hogy nem sokára meg-fog a' Tsászár jelenni; a' Balást pedig a' vendégek multságára rendeli. Ezt halván

VIII. Mindnyájan tapsolnak. De

IX. Éppen nem türhetvén a' várakozást ismét zenebonáskodnak, mind addig, míglen

X. A' Tsászár a' vendégséget végzi, 's a' vendégség után sétálni szándékozván nagy böven meg-nem vigasztallya őket: azokat pedig, a' kik akarattját ellenzették, keményen meg-nem dorgálja.

Bé-rekesztő képzés.

Rhodusbéliek Apollo kegyességének hálát, győzedelmének ditséretet énekelnek.

Komédiát játszó áll-ortzák.

Rudolff Tsászár. Zerdahelyi György.

Iffíú Hertzegek

Maximilianus. Zerdahelyi András

Fridrik. Zerdahelyi Pál

Pipinus, Süllei Antal

Belső Tanácsosok

Boleslaus. Gróff Berényi Josef
Amadeus. Bartakovits Aloysius.
Petronius. Radovits Péter
Pandulphus. Bossányi Ignátz.
Kálmán. Harsányi Calasantzius
Leontius. Rosenzveig Ignátz

Tanátsbéliek

Phidippus. Nagy Eugenius
Arminus. Lukátsi Miklós
Burtonius Lehotzki Antal.
Fortunio. Dominkovits Antal.
Honorius. Borsiczki Károly.
Lentulus. Mednyánszki Mihály.

Követek

Canutus. Gróff Berényi Thadé.
Haraldus. Bacho Antal.
Arnulphus. Lehotzki Elek.
Bertrandus. Malevitz Thadé.

Polgárok.

Kürti Jóseff. Malevitz Ferentz. Biróczi Dániel. Borsiczki Miklós. Blaskovits János. Ordódi István.
Sámbokrétý Miklós. Szülő Pal. Frimmel Antal. Schekkenberger Ignátz. Petrikorits Ignátz. Minich
Rudolff.

Al-udvar.

Balás Kázmér Ágoston. Lülei Mátyás 's a' többi.

Mind ezek az aitatosság, és az emberség nagyobb gyarapítására.

KNAPP ÉVA